

ANDREAS OLDEBERG *Die ältere Metallzeit in Schweden*, vol. I—II, Kungl. Vitterhets historie och antikvitets Akademien, Stockholm, 1974, 1976, XI+410 p. 224 pl.

Această lucrare monumentală reprezintă cea mai amplă sinteză privitoare la epoca veche a metalului în Suedia, corespunzătoare perioadelor 1—3 din cronologia lui O. Montelius pentru nordul Europei. Autorul ei, după îndelungate cercetări în muzeele și colecțiile din Suedia și străinătate, a reușit să adune un foarte bogat material arheologic din epoca respectivă, elaborând, pe baza lui, lucrarea în două volume, dintre care primul conține catalogul descoperirilor, însoțit de planșele corespunzătoare, iar al doilea comentariile la aceste descoperiri.

În catalog sînt incluse descoperirile din morminte, așezări și depozite, precum și cele izolate, cu precizări asupra felului descoperirii și a locurilor de găsire, pe baza datelor din publicații, arhivele muzeelor și cercetările personale. Descoperirile prezentate în ordine geografică, au fost numerotate de la 1 la 3 238, fiind ilustrate, în cea mai mare parte, prin desene și mai puțin prin fotografii. În cadrul acestor descoperiri din Suedia, o grupă aparte o constituie acelea fără loc de găsire sigur din această țară, nefiind exclusă, după autor, posibilitatea ca unele dintre ele să provină din Danemarca.

Cele mai multe din aceste descoperiri sînt din aramă, bronz și aur, față de care ceramica este relativ puțină, ca de altfel și alte obiecte din lemn, corn, piele, chihlimbar etc.

În catalog sînt menționate unele caracteristici ale obiectelor (dimensiuni, patină și stare de conservare), data cercetărilor, muzeul, numărul de inventar și bibliografia.

Din punct de vedere cronologic, descoperirile prezentate aparțin în cea mai mare parte bronzului vechi și numai într-un număr redus epocii mormintelor în cutie de piatră din ultima fază a neoliticului nord-european. Întrucît, după autor, este greu să se deosebească în mod absolut neoliticul tîrziu de cea mai veche fază a epocii bronzului din nordul Europei, s-au încadrat descoperirile respective cu probabilitate în bronzul vechi. În această privință, cum o mărturisește în introducerea la volum, autorul s-a condus după principiul de a oferi mai mult material, pentru a se putea trage concluzii mai precise în viitor.

În comentariile la catalog, remarcabile prin claritatea și, în același timp, bogăția de idei pe care le conțin, dintre care unele noi și originale, se tratează următoarele trei probleme principale: arme și podoabe; morminte, ritualul de înmormîntare și religia; tehnica.

În ceea ce privește prima problemă, se examinează din punct de vedere statistic și evolutiv unele tipuri de arme și podoabe, însoțindu-se capitolul la urma lucrării de mai multe tabele cu date privitoare la răspîndirea geografică a tipului de obiecte, precum și de o hartă cu toate descoperirile din cea mai veche epocă a metalelor din spațiul respectiv.

În legătură cu problema a doua, se prezintă mormintele, ritualurile de înmormîntare și religia, folosindu-se în acest scop material comparativ arheologic din afara nordului Europei, sau etnografic, aparținînd populațiilor slab dezvoltate.

În fine, referitor la problema a treia, a tehnicii, autorul se ocupă în mod special de tot ceea ce este important în legătură cu cuprul, cuprul cu arsen, cositorul, plumbul, aurul și zincul din această vreme în nordul Europei, precum și în restul „Lumii Vechi”, din Europa și Asia. În acest scop, se bazează pe o bogată literatură, precupîndu-l în mod special și problema mult discutată a cronologiei absolute pe baza metodei radiocarbon.

Cum este și firesc, în această parte finală a lucrării sale, autorul a acordat o atenție specială și problemei cuprului cu arsen, echivalentul bronzului cu cositor, pe care l-ar fi depășit în anumite privințe, neputîndu-se preciza, după el, de ce s-a renunțat la acest metal, după ce a fost folosit în eneolitic și la începutul epocii bronzului în toată Europa și Orientul Apropiat.

Relativ la această problemă, amintim, că și prin cercetările mai noi din România s-a scos în evidență că minereurile de cupru cu arsen (bronzul cu arsen) erau utilizate nu numai în bronzul timpuriu, cum o atestă unele descoperiri de la Sărata Monteoru, Tulcea și Deva, ci chiar și mai înainte, la sfîrșitul eneoliticului, cum o indică analizele spectrale ale unor obiecte din așezarea culturii Cucuteni B de la Sărata Monteoru.

Important este faptul că autorul s-a bazat în concluziile sale pe un mare număr de analize spectrale ale obiectelor de metal din nordul Europei și spațiul mediteranean, precum și pe încercările personale de a produce unele

tipuri de arme și podoabe din epoca veche a bronzului din nordul Europei.

De asemenea, tot în legătură cu această ultimă parte a lucrării, merită să fie scoasă în evidență și atenția deosebită acordată de autor exploatării aurului din Transilvania în epoca tratată, în legătură cu care presupune că pot fi puse și unele unelte grele de piatră, aramă și bronz.

Lucrarea se încheie cu tabele conținând date privitoare la descoperiri de morminte, diferite tipuri de arme și podoabe și analize C_{14} ale resturilor de schelete din morminte din diferite epoci din Suedia, precum și o bogată bibliografie.

Prin conținutul său științific, deosebit de valoros, și materialul ilustrativ, clar și foarte bine întocmit, lucrarea prezentată poate fi considerată, pe drept cuvânt, ca fiind de referință pentru toți specialiștii în epoca bronzului din Europa.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

JAN MACHNIK *Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen)*, Polska Akademia Nauk—Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, Nr. 15, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977, 210 p., 35 pl., 1 hartă.

Cercetarea și implicit valorificarea bogatului material documentar de care dispunem astăzi privind istoria străveche a Europei s-au concretizat mai ales în ultimul deceniu prin apariția unor valoroase lucrări. Astfel, autori ca A. Leroi-Gourhan sau H. Müller-Karpe s-au străduit și au reușit să elaboreze adevărate tratate de preistorie generală, iar alții ca R. Pittioni, V. Miložjčić, S. Pigott, J. Hawkes, G. Clark, A. Mozsolics etc. au întocmit lucrări de sinteză temeinic documentate referitoare la istoria străveche a unor mari zone de interferențe culturale ale Europei. În sfârșit, o ultimă categorie, dar la fel de importantă ca și cele menționate mai sus, cuprinde ample monografii elaborate cu scopul de a valorifica, de a pune în discuție și de a găsi rezolvare pentru unele probleme privitoare la o etapă sau perioadă din evoluția culturii materiale, implicit a societății omenești de pe un teritoriu bine delimitat al continentului european. În această serie se înscrie și lucrarea de sinteză *Frühbronzezeit Polens*, întocmită de Jan Machnik și apărută în anul 1977. Elaborarea unei astfel de lucrări a fost facilitată pe de o parte de bogatul material documentar rezultat din cercetările arheologice efectuate în R. P. Polonă, mai cu seamă în ultimele trei decenii, și pe de altă parte de valorificarea

acestui material prin ample articole de sinteză sau studii monografice întocmite de A. Gardawski, J. Glosik, J. Gurba, J. Kamińska, K. Kostrzewski, Z. Krzak, S. Nosek, W. Sarnowska, J. Romanov, T. Sulimirski etc. (avem în vedere principalele lucrări apărute între anii 1957—1977, inclusiv) și de Jan Machnik, consecvent și harnic cercetător al perioadei timpurii a epocii bronzului din Polonia.

Lucrarea la care ne referim aici este împărțită în trei capitole precedate de o introducere intitulată „punct de vedere” și succedate de un „cuvânt de încheiere” (succinte concluzii). Astfel, în cuvântul introductiv, Jan Machnik subliniază faptul că începutul epocii bronzului poate fi sesizat pe un vast teritoriu cuprins între Carpați, Alpi și zona Adriaticii și în care se delimitează simultan ariile a trei mari grupe de culturi înrudite. Primul, grupul Vinkovič—Samogyvár—Makó, va contribui apoi la definitivarea culturilor Nagyrév și Aunetitz (ultima incluzând în spațiul ei de dispersiune cea mai mare parte a zonei de vest a R. P. Polone); al doilea, în care sînt cuprinse regiunea Alpiilor, cu teritoriile aferente și, în sfârșit, aria culturilor cu ceramică „șnurată” (decorată cu șnur), ce vor contribui la formarea culturilor și grupelor cunoscute sub numele de Chłopice-Veselé, Mierzanowice, Strzyżów, Nitra sau Koštany. Autorul precizează de asemenea, că cercetătorii polonezi consideră că etapa timpurie a epocii bronzului se încheie într-o perioadă corespunzătoare cu ultima fază din evoluția culturii Aunetitz-faza a V-a (succedată de elemente Věteřov), iar în aria culturilor cu ceramică „șnurată” odată cu apariția primelor elemente Madárovce. Cristalizarea culturilor Trzciniec și Lausitz marchează după opinia sa o nouă etapă a epocii bronzului din zonele situate la nord de Carpați (cuprinzînd R. S. Cehoslovacă și R. P. Polonă).

Pentru a se înțelege cit mai bine trecerea de la culturile specifice eneoliticului tîrziu la acelea caracteristice epocii bronzului, în capitolul I, foarte succint de altfel (p. 11—26), sînt prezentate pe scurt principalele culturi și grupe cu trăsăturile lor esențiale (arie de răspîndire, tipuri de așezări — acolo unde se cunosc—, rit și ritualuri de înmormintare, unele caracteristice— insistîndu-se îndeosebi asupra prelucrării silexului—, structură economică și chiar observații de ordin social). Se subliniază apoi și faptul că în această ultimă etapă a eneoliticului au existat legături foarte strînse cu purtătorii culturilor situate în zona bazinului Dunării mijlocii, Boemia și Moravia. Este, de asemenea, importantă precizarea că pentru eneoliticul final cercetătorii polonezi au determinat două etape, prima caracterizată prin apariția și dezvoltarea a numeroase culturi și grupe cu structură social-economică mai eterogenă și cea de-a doua în care se cris-

talizează culturi cu o arie mult mai mare, culturi oarecum unitare atît sub aspectul culturii materiale ca atare, cit și ca structură economico-socială. Acestea din urmă vor contribui la definitivarea principalelor culturi date în perioada timpurie a epocii bronzului din zonele centrale și estice ale R. P. Polonă.

Cel de-al doilea capitol este cel mai cuprinzător, constituind partea centrală a întregii lucrări (p. 27—177), aici fiind inserate culturile și diferitele grupe specifice bronzului timpuriu. Ținînd seama că pe o mare „arie” noile culturi sînt o continuare directă, organică, a celor din perioada anterioară, primul subcapitol (A) este consacrat prezentării trăsăturilor esențiale ale culturii materiale din „așa-zisa” zonă a ceramicii „șnurate” tîrzii. În subcapitolul B, prezentarea este axată pe definirea și apoi dezvoltarea culturii Aunetitz. În mod deosebit atragem atenția că în cel de-a doilea capitol, autorul s-a străduit și a reușit ca fiecare cultură sau grupă să fie prezentată sub forma unei mici „monografii” în care sînt scoase în evidență trăsăturile lor esențiale. În acest sens, menționăm că se acordă un interes deosebit nu numai spațiului de dispersiune ocupat de purtătorii culturilor respective, tipului de așezare, ritului și ritualurilor sau inventarului de unelte, obiecte și ceramică, ci mai ales datelor cu ajutorul cărora se pot stabili repere cronologice, observațiile referitoare la originea lor și structura economică socială. În aceeași ordine de idei, mai subliniem că autorul a scos în evidență și a ținut totodată seama de rezultatele analizelor făcute după metoda C_{14} . Un exemplu concludent îl constituie cultura Mierzanowice pentru datarea căreia (1750 — 1600 î.e.n.) s-au folosit 6 analize după metoda C_{14} .

În sfîrșit, în capitolul al III-lea, foarte succint ca și primul (p. 177 — 183), sînt prezentate legăturile, interferențele cu culturile contemporane din zona Dunării mijlocii, subliniindu-se că odată cu definitivarea culturilor Trzciniac și Lausitz se trece la o nouă etapă superioară a epocii bronzului.

Pentru o mai bună cunoaștere a materialului documentar lucrarea este însoțită de 27 de figuri (introduse în text) și 35 de planșe, precum și o hartă cuprinzînd toate descoperirile mai importante (așezări și necropole etc.).

Firește, la orice lucrare, fie de sinteză sau cu un caracter oarecum mai limitat, oricît ar fi dorit-o autorul mai completă, se pot face semnalări generale sau de amănunt, referitoare la metodă și interpretare, prezentarea și semnificația diferitelor descoperiri. Evident și în cazul de față se pot formula unele observații, dar nu înainte de a sublinia metoda de lucru și valoarea acestei lucrări. Astfel, menționăm în mod deosebit faptul că prin prezentarea sub forma unor succinte studii monografice, cercetătorului, care dorește să cunoască peri-

oada timpurie a epocii bronzului din Polonia, i se pun la dispoziție toate datele principale referitoare la trăsăturile esențiale ale fiecărei culturi în parte. Din bogatul material factual și numeroasele observații stratigrafice autorul a reușit să selecteze în mod fericit tot ce era mai caracteristic pentru fiecare din culturile și grupele specifice etapei timpurii a epocii bronzului. Nu putem trece cu vederea nici faptul că aproape în toate cazurile textul este însoțit de ilustrație (foto sau plan) a celor mai tipice elemente, ca de exemplu: tip de așezare, poziția în cadrul unei necropole a grupelor de morminte etc. În aceeași ordine de idei, sublinierea cadrului cronologic, a originii și evoluției, precum și a structurii social-economice specifice fiecărei culturi în parte, se evidențiază și mai mult contextul istoric de dezvoltare a comunităților tribale respective.

Cu toate acestea constatăm că anumite probleme care se detașează în mod firesc din cercetarea primei etape a epocii bronzului sînt amintite doar în treacăt. Astfel, ar fi fost necesar ca în capitolul final să se „definiească” într-un tot unitar trăsăturile esențiale ale deverselor culturi înrudite, din fiecare din cele două zone care s-au departajat net la începutul epocii bronzului (zona cu ceramică „șnurată” și Aunetitz). De asemenea, nu reiese clar modul în care s-au stabilit legături sau eventualele influențe reciproce între cele două mari grupe. Nu sînt amintite decît în treacăt problemele referitoare la concepțiile despre lume și viață ale comunităților tribale din perioada timpurie a epocii bronzului pentru a urmări și sub acest aspect schimbările calitative survenite în noul context istoric. În sfîrșit, nu se scoate în prim plan aportul pe care culturile respective l-au avut la cristalizarea și definitivarea noilor culturi (Trzciniac și Lausitz), dacă eventual au contribuit etc. În încheiere, ar trebui să mai adăugăm și faptul că prezentarea prea sumară a inventarului așezărilor și necropolelor nu ne permite să cunoaștem în amănunt (deși era necesar) caracteristicile fiecărei categorii: de unelte, obiecte, ceramică etc.

Desigur că se mai pot face și alte observații; astfel locul, rolul și contribuția purtătorilor culturilor bronzului timpuriu la dezvoltarea generală a comunităților omenești din perioada respectivă sînt aproape trecute cu vederea. În acest sens, poate că ar fi trebuit amintit că legăturile și interferențele culturale nu s-au canalizat numai în direcția sudică adică a zonelor Dunării mijlocii, ci dimpotrivă au fost facilitate și s-au întreținut relații cu purtătorii culturilor din zonele cu puternice centre metalurgice ale Caucazului etc.

Dar, firește, autorul poate că nici nu și-a propus rezolvarea unor astfel de probleme. Este cert că Jan Machnik s-a străduit și a reușit să ne prezinte într-o formă succintă, bine întoc-

mită, stadiul de cunoaștere a fiecăreia din culturile caracteristice perioadei timpurii a epocii bronzului din R. P. Polonă și să sublinieze punctul de vedere al arheologilor polonezi care au adunat și valorificat un bogat material factual rezultat din laborioasele săpături efectuate în ultimele trei decenii. Așa se explică poate și faptul că autorul a evitat cu destulă dibăcie să se angajeze în discutarea diverselor „scheme” referitoare la periodizarea și sincronizarea pe un plan foarte larg a culturilor epocii bronzului, mulțumindu-se doar cu o paralelizare cu sistemul cronologic elaborat de P. Reinecke. Dar acest fapt nu scade cu nimic meritul lucrării, ci dimpotrivă subliniază punctul de vedere ferm al cercetătorilor polonezi care și-au întocmit propria lor periodizare fără a ignora pe aceea cuprinzătoare și veridică formulată în urmă cu mulți ani de P. Reinecke.

În încheiere, subliniem încă o dată că lucrarea elaborată de Jan Machnik reprezintă o contribuție valoroasă și permite cercetătorilor să cunoască cele mai importante probleme referitoare la culturile și grupele culturale specifice etapei timpurii a epocii bronzului din R. P. Polonă.

MARILENA FLORESCU

I. H. CRIȘAN, *Burebista și epoca sa*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 532 p.

Ediția a doua revăzută și adăugită a cărții *Burebista și epoca sa* de Ion Horațiu Crișan, publicată în 1977 în Editura științifică și enciclopedică, la numai doi ani de la prima sa apariție, constituie, fără îndoială, cea mai bună dovadă de interesul pe care l-a stîrnit în masele largi de cititori această întia lucrare amplă de sinteză cu privire la cea mai mare personalitate din istoria geto-dacilor. Spre deosebire de prima ediție, bazată pe rezultatele cercetărilor pînă în 1971, aceasta din urmă cuprinde tot ceea ce privește perioada respectivă pînă în 1976, în primul rînd lucrările monografice și studiile speciale apărute pînă la această dată. Rezultatele acestor cercetări mai noi, cit și unele sugestii și observații din partea specialiștilor, l-au determinat pe autor, cum o afirmă în prefața la această nouă ediție, să modifice în parte textul inițial, restructurînd sau scriind din nou unele capitole.

În încercarea sa, pe care o socotește temerară, datorită puținelor știri literare privitoare la Burebista, autorul imbină în mod competent datele izvoarelor scrise cu cele arheologice, reconstituind cu migală și spirit critic istoria geto-dacilor sub conducerea mare-lui lor rege Burebista. Pentru aceasta a luat

în considerație, cu toată atenția, întii izvoarele scrise și mărturiile arheologice și apoi opiniile exprimate de toți cei care s-au ocupat de una sau alta din problemele epocii respective, exprimînd la urmă, în fiecare caz în parte, în mod argumentat și în același timp cu prudența necesară, punctul său de vedere, care se prezintă, în general, ca o concluzie logică și firească, nelipsind aspectul dubitativ, în cazul absenței de dovezi concrete din punct de vedere istoric.

În felul acesta lucrarea se dovedește a fi deosebit de atractivă și de utilă pentru toți cei care se interesează de ceea ce s-a petrecut în timpul domniei acestei mari personalități a geto-dacilor, care timp de aproape patru decenii a stat în fruntea lor, dovedindu-se a fi nu numai un excelent comandant de oști, ci și un iscusit om politic și diplomat.

La rîndul lui, bogatul aparat critic, care însoțește fiecare capitol, permite atît cunoașterea literaturii folosite, cit și aprofundarea, pe baza ei, a unor probleme speciale.

Pentru a explica particularitățile dezvoltării social-economice, politice și culturale a daco-geților din vremea lui Burebista, autorul a analizat în general premisele interne și externe din cea de-a doua epocă a fierului. Cu acest prilej l-au preocupat atît fondul local autohton, cit și legăturile acestuia cu lumea sud-tracică, celtică, greacă și romană, scoțînd în evidență caracterul original al sintezei culturale daco-getice din perioada ei clasică, pe care, cu drept cuvînt, o consideră, ca una din cele mai remarcabile civilizații de la periferia lumii romane.

În legătură cu premisele interne ale culturii geto-dacice, o altă teză principală susținută de autor este aceea a dezvoltării ei unitare în perioada de început a celei de-a doua epoci a fierului, fără de decalaje pe zone, cum s-a presupus uneori.

Pe lîngă acestea, cercetătorul clujean a acordat atenția cuvenită condițiilor externe în care s-a putut ridica o mare personalitate ca Burebista, pe de o parte expansiunea romană în Peninsula Balcanică și în Orient, precum și frămîntările sociale de la Roma, iar pe de altă parte opunerea neamurilor „barbare” (iliri, celți, bastarni și traci) de la hotarele Daciei înaintării romane la Dunărea de Jos.

În acest larg context de istorie universală a lumii vechi plasează autorul, cu discernămint și spirit critic, pe „cel dintii și cel mai mare dintre regii din Tracia”, cum este denumit Burebista în cunoscuta inscripție a lui Acornion din 48 î.e.n. de la Dionysopolis (Balci, R. P. Bulgaria).

Din analiza atentă a acestei inscripții, ca și a textelor respective din operele lui Strabon și Iordanes, autorul, ca dealtfel și alți cercetători, plasează domnia lui Burebista între

82 și 34 î.e.n., arătând că nu se pot face decât presupuneri în legătură cu capitala acestuia, precum și cu nucleul de unde a pornit, pe cale pașnică sau prin lupte, acțiunea de unificare a întregului neam daco-getic, proces istoric determinat, cum este cunoscut, de dezvoltarea internă a societății geto-dacice, în frunte cu Burebista, și nu de cauze externe, recte pericolul roman. În cadrul capitolului privitor la politica internă, autorul, aplicând materialismul istoric în mod creator la realitățile societății geto-dacilor, s-a străduit să lămurească problema mult discutată a caracterului formațiunii politice din vremea lui Burebista, care, ajungând la forma de stat, depășise stadiul orînduirii comunei primitive, corespunzînd, după el, prin particularitățile ei (clase sociale antagonice, dualitatea proprietății comunitare și private, funcțiile statului din punct de vedere economic și militar și caracterul sporadic al sclavajului) modului de producție „asiatic” sau „tributal”. În acest fel s-ar explica caracterul statului daco-getic, care, în stadiul actual al cercetărilor, nu mai poate fi considerat sclavagist începător sau semisclavagist, întrucît, cum just s-a arătat de autor, direcția de dezvoltare a societății daco-getice nu a fost sclavagistă. Pe de altă parte, autorul nu exclude posibilitatea, ca în anumite părți ale vastului teritoriu stăpînit de Burebista să se fi menținut și obștea familială a comunei primitive, alături de cea sătească.

În ceea ce privește politica externă a marelui rege dac, sînt discutate de autor, cu toată circumspecția impusă de informațiile din izvoare, luptele purtate cu triburile celtice de boii și taurisci în vest și de scordisci în sud-vest, cucerirea cetăților grecești de la Olbia la Apollonia, precum și includerea teritoriului de la sud de Dunăre pînă la Balcani și litoralul Mării Negre. Probabil în același timp cu acestea din urmă au fost supuse, după autor, semințiile dacice și bastarnice din estul Daciei, ca și cele sarmatice din stepele nord-pontice, a căror expansiune spre vest a fost oprită de înaintarea dacilor către Olbia. Subliniindu-se importanța acestor expediții, prin care a crescut în mod considerabil prestigiul lui Burebista, sînt scoase în evidență și calitățile de diplomat ale regelui dac, care a intervenit atît în treburile Romei, cît și în ale „barbarilor”, neajungînd să se înfrunte, din motivele cunoscute, cu cele două mari personalități ale timpului său, Caesar, care plănuiise o expediție împotriva lui, și Ariovist, conducătorul suebilor germani. În acest context istoric autorul apreciază la justa ei valoare activitatea politică de caracter „mondial” a lui Burebista, prin care s-a urmărit apărarea și consolidarea statului daco-getic, pe care-l consideră a fi cel mai puternic stat „barbar” din Europa.

În leagură cu întinderea stăpînirii lui Burebista, care a atins spre vest Dunărea mijlocie și Marus (Morava), spre nord Carpații nordici, spre sud munții Balcani și spre est țărîmul vest-pontic de la Olbia la Apollonia, se arată că nu este vorba de cucerirea unor teritorii străine întrucît ea nu a depășit aria de locuire a geto-dacilor.

O altă problemă căreia autorul îi consacră o parte destul de mare din lucrarea sa este aceea a cetăților și așezărilor civile fortificate de tip *dava*, dovedindu-se a fi un bun cunoscător al problemelor puse de acestea, mai ales că la cercetarea unora din ele a participat personal. Comparîndu-se fortificațiile daco-getice cu *oppida* celtice se ajunge la concluzia că primele, cu ziduri construite după modele celtic și grecesc, sînt superioare, datorită contactelor mari strînse și continui cu grecii din colonii. În ceea ce privește identificările propuse pentru unele din așezările civile cu „orașele” din lista lui Ptolemaios, se subliniază, în mod just, caracterul ipotetic al acestora. În capitolul respectiv o atenție deosebită se acordă cum este și firesc, sistemului de fortificații din munții Orăștiei, considerat ca operă a întregului neam daco-getic în frunte cu Burebista, spre deosebire de cetățile din afara lui, ridicate prin contribuția tracilor sau uniunilor de triburi daco-getice.

În continuare, în capitolul privitor la cultură, se discută, cu discernămint și spirit critic, problemele relativ la cultura materială, artă, știință și religie, expunîndu-se, ca și în capitolele anterioare, unele puncte de vedere noi, la care a ajuns autorul în urma investigațiilor personale. Cu acest prilej se reliefează gradul înalt al civilizației daco-getice sub Burebista, considerată ca o sinteză originală cu rădăcini în trecut, în care au fost adoptate și transformate elemente din afară, îndeosebi din lumile celtică și greco-romană. În această privință, sugestivă ni se pare încercarea de reconstituire a sanctuarului cu 60 baze din calcar de pe terasa XI de la Grădiștea Muncelului, potrivit căreia această construcție monumentală, închisă și cu subsol, reprezentînd un model grecesc preluat de către daco-geți, ar fi fost dedicată lui Zamolxis.

În încheierea lucrării, autorul discutînd sfîrșitul tragic al lui Burebista și dezmembrarea statului daco-getic după moartea acestuia, accentuează asupra locului în istoria daco-geților a viteazului rege, care și-a dedicat întreaga viață ridicării neamului său, situîndu-se printre marile personalități ale acelei epoci.

Prin conținutul său variază și complex, bogat în fapte și interpretări, ca și prin forma sa sobră și plăcută, ediția a doua a acestei lucrări, dealtfel ca și prima, a cunoscutului cercetător clujean, corespunde din plin cunoaș-

terii lui Burebista și a epocii sale, înscriindu-se, în același timp, ca o realizare de valoare în cadrul manifestărilor prilejuite de împlinirea a 2050 ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent. Ea se adaugă importantelor lucrări de sinteză cu privire la dacogeți, scrise de V. Pârvan, C. Daicoviciu, I. I. Russu, H. Daicoviciu, C. Preda, I. Glodariu și alții, contribuind la ridicarea prestigiului istoriografiei române în țară și peste hotare.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

V. M. CIGILIK, *Naselennja verchn'ogo Podnistrov'ja peršich stolit' našoi eri (Plemena lipic'koj kul'turi)*, Kiev, 1975

Cartea despre cultura Lipița publicată recent de V. M. Cigilik se înscrie ca o contribuție importantă la cunoașterea antichităților dacice din regiunea Nistrului Superior. Ea reprezintă în același timp și cea de-a doua monografie dedicată acestui grup de descoperiri¹.

Lucrarea, apărută în limba ucraineană, cuprinde cinci capitole, la care se mai adaugă o scurtă introducere, un rezumat în limba rusă și bibliografia.

În capitolul I (p. 5 — 11) au fost incluse toate datele mai importante care se referă la istoricul cercetărilor, menționându-se principalele descoperiri dacice de aspect Lipița și contribuțiile aduse de-a lungul anilor de diferiți arheologi pentru cunoașterea lor. Între aceștia, așa cum ni se pare firesc, locul central este ocupat de M. I. Smiszko.

Capitolul al II-lea (p. 12 — 78) este cel mai întins, conținând toate informațiile despre complexe de locuire și necropolele descoperite pînă la data redactării monografiei. Autorul ne oferă observații interesante, asupra topografiei și caracteristicilor generale ale așezărilor și locuințelor, precum și asupra diferitelor categorii de complexe (locuințe, vetre, gropi). Date mai numeroase provin din cercetarea așezărilor de la Lipița (8 locuințe, 4 vetre, 15 gropi) și Remezivci (17 locuințe, 4 vetre, 17 gropi).

Tot la acest capitol sînt prezentate și necropolele, dintre care amintim pe cele mai importante de la Lipița, Grinevi, Zvenigorod și Bolotnoe. Spațiul dedicat acestora este destul de restrîns și problemele referitoare la rit și ritual sînt tratate sumar.

Capitolul al III-lea (p. 79 — 129) conține o analiză foarte amănunțită asupra inven-

tarului de ceramică și obiecte provenit din așezări și necropole. În ceea ce privește ceramica, autorul face un studiu detaliat asupra diverselor categorii de vase, în funcție de pastă, culoare, grad de ardere și tehnică de lucru, stabilind variantele tipologice și analogiile mai apropiate. Inventarul de obiecte cuprinde fusaiole, cuțite, amnare, chei, catarame, pîteni, fibule, oglinzi, monede, ace, piepteni, rîșnițe, mărgelile. Dintre obiectele mai importante care se întîlesc rar notăm topoarele, brăzdarele, vasele de bronz și gemele. V. M. Cigilik împarte obiectele în grupe tipologice și discută apoi, pentru fiecare tip, aria de răspîndire și cronologia.

Capitolul al IV-lea (p. 130 — 142) se referă la activități economice (agricultură, creșterea vitelor, meșteșuguri, schimburi de mărfuri), orînduire socială și religie.

În capitolul al V-lea (p. 143 — 163) autorul se ocupă de cronologia, originea și apartenența etnică a purtătorilor culturii Lipița. Analizînd locuințele, gropile de provizie și variantele riturilor funerare, V. M. Cigilik arată că analogii corespunzătoare pot fi găsite numai în cuprinsul descoperirilor dacice din România. De asemenea, aceeași observație a fost făcută și cu privire la formele, factura și ornamentarea vaselor lucrate cu mina și la roată. Pe baza acestor constatări, V. M. Cigilik trage concluzia, formulată anterior și de M. I. Smiszko, I. T. Kruglikova, P. N. Tretjakov, G. I. Smirnova, M. A. Tichanova, V. D. Baran și alții, că descoperirile de aspect Lipița din regiunea Nistrului Superior sînt asemănătoare aceluia dacice de pe teritoriul României. În ceea ce privește numele populației de la care au rămas așezările și necropolele de tip Lipița, autorul se alătură tezei mai vechi, susținută printre alții de M. I. Smiszko, I. T. Kruglikova și V. D. Baran, potrivit căreia descoperirile respective aparțin costobocilor. Oprindu-se asupra ipotezei unor cercetători sovietici după care purtătorii culturii Lipița ar fi strămoșii vechilor slavi, V. M. Cigilik arată că aceasta se explică prin "atribuirea tendențioasă a materialelor Lipița și dacice" (Ce vplivae z tendenciynogo pidchodu do lipic'kich ta dakijc'kich materialiv, p. 150).

Referitor la încadrarea cronologică, V. M. Cigilik datează cultura Lipița în intervalul dintre secolul I î.e.n. și începutul secolului al III-lea al e.n. De asemenea, discutînd raportul dintre cultura Lipița și cultura Sintana de Mureș, autorul arată pe bună dreptate că descoperirile de tip Lipița sînt mai vechi, fiind urmate de acelea de tip Sintana de Mureș. Totuși, stabilirea graniței cronologice dintre cele două culturi la începutul secolului al III-lea al e.n. nu ni se pare a fi suficient de argumentată. Atît descoperirile dacice de aspect Lipița, cît și acelea de tip Sintana de Mureș

¹ Prima monografie asupra culturii Lipița a fost publicată de M. I. Smiszko, *Kultury vczesnego okresu epoki cesarstva rym'skogo v Malopol'sce vschodniej*, Lvov, 1932.

sînt puține în zona la care ne referim, iar o delimitare mai precisă în timp încă nu este posibilă. Totodată, pentru a înțelege mai exact momentul și împrejurările istorice în care s-a făcut trecerea de la o cultură la alta trebuie să avem în vedere evoluția culturii dacilor liberi din tot spațiul de la nord și est de Carpați.

Apariția ca de altfel și sfîrșitul culturii Lipița au fost explicate de V. M. Ciglik prin migrări de populație dacică, fără ca acest fenomen să poată fi explicat prin argumente temeinice. Pentru a ne convinge că așezările și necropolele Lipița nu se leagă genetic de culturile care au existat anterior în regiunea Nistrului Superior, V. M. Ciglik ar fi trebuit să facă un studiu comparativ între descoperirile Lipița și acelea din secolele IV — II î.e.n. Ipoteza potrivit căreia purtătorii culturii Lipița ar fi coborît din munți este contrazisă chiar de afirmația autorului că aceștia ar fi avut înclinație pentru agricultură (p. 151). Dealtfel, autorul se contrazice și la p. 145, unde menționează cultura Lipița ca „o apariție nouă în zona Nistrului Superior, cu toate că are și un caracter local”. Referitor la sfîrșitul culturii Lipița, autorul ar fi trebuit să țină seama de fenomenul general al apariției culturii Sintana de Mureș în tot spațiul ocupat anterior de dacii liberi de la est de Carpați.

Numărul încă relativ mic de descoperiri de tip Lipița îngreunează stabilirea cu mai multă precizie a ariei de răspîndire a acestei culturi. Cu toate acestea o hartă a tuturor descoperirilor culturii Lipița ar fi fost foarte necesară.

ION IONIȚĂ

PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHÎ, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII — XV)*, II, Edit. Acad. București, 1977, 214 p., 121 fig., 27 pl.

Cercetările arheologice sistematice, începute cu peste douăzeci de ani în urmă pe insula Păcuiul lui Soare, unde a existat o importantă așezare din secolele X — XV, au atras atenția specialiștilor chiar de la publicarea primelor rezultate obținute. Treptat, acumularea de noi date a necesitat publicarea unei lucrări monografice, al cărei prim volum (1972) tratează atît importanța și rolul cetății bizantine din secolele X — XI ca bază navală, cît și funcția așezării de la Păcuiul lui Soare ca centru de schimb la Dunărea de Jos în secolul al XI-lea. Cel de-al doilea volum al monografiei se ocupă de așezarea medievală din secolele XIII — XV (săpături 1956 — 1974), care și-a găsit adăpost între zidurile vechii

cetăți bizantine, păstrîndu-și rolul comercial, așa cum subliniază autorii în *Cuvînt înainte*.

Scurte considerații istorice sînt rezultatul analizei datelor stratigrafice, a materialelor arheologice și numismatice, precum și al coroborării lor cu știrile izvoarelor scrise. Autorii au ajuns la concluzia că așezarea medievală de la Păcuiul lui Soare cunoaște trei niveluri de locuire. Primul nivel corespunde secolului al XIII-lea, pînă la invazia tătară din anul 1285. Cel de-al doilea nivel datează din secolul al XIV-lea, în ultima lui decadă cetatea suferind unele distrugereri, probabil ca urmare a cuceririi Silistrei de către turci. După această intervenție, zidul de incintă nu a mai fost reparat, iar locuirea din cel de-al treilea nivel, mai sporadică și de scurtă durată, aparține primului sfert al secolului al XV-lea și încetează brusc din motive necunoscute.

În capitolul *Despre un zid medieval de la Păcuiul lui Soare*, pe care-l datează pe baza elementelor tehnico-construcitive și de stratigrafie la cumpăna dintre secolele XIII — XIV, se afirmă că acesta făcea parte din sistemul de fortificație al așezării, căreia îi conferă, pe bună dreptate, un caracter urban medieval.

În capitolul *Locuințele din așezarea medievală* se face o prezentare a așezării, cercetată în condiții extrem de dificile datorate, în mare parte, Dunării care nu numai că inundă în fiecare an insula, dar o și micșorează în același timp, rupînd din maluri. Cu toate acestea, au fost dezvelite 50 de complexe de locuire, dintre care patru bordeie, restul fiind locuințe de suprafață. Din numărul total, numai șapte locuințe au fost cercetate integral, de o atenție mai mare bucurîndu-se complexele din secolele X — XI. Totuși, autoarea a reușit să ne prezinte o viziune clară a sistemului de construcție a caselor, împărțirea lor interioară, sistemul de încălzire și de pregătire a hranei, precum și unele elemente legate de organizarea spațiului dintre locuințe și a complexelor anexe, de caracter gospodăresc. În același timp nu s-au putut face observații privind unele detalii urbanistice, deoarece zona cercetată se găsește la periferia vechii așezări, și anume în zona portului. Mai mult, o parte din așezare a fost ocupată în secolul al XIII-lea și la începutul celui următor de cimitir. O prezentare cronologică a tuturor complexelor de locuire, a fazelor de refacere, precum și a elementelor care au permis datarea lor, ne-ar fi ajutat la înțelegerea mai exactă a celor trei niveluri din așezarea medievală urbană de la Păcuiul lui Soare.

Capitolul următor tratează *Activitățile economice (ocupații, meșteșuguri)* din așezarea de la Păcuiul lui Soare. Descoperirea în număr mic a uneltelor agricole este explicată prin

specificul aşezării. În schimb, numărul mare de unele necesare pescuitului atestă una din ocupațiile de bază ale locuitorilor. De asemenea, mai sînt atestate și alte ocupații, cum ar fi creșterea vitelor, reducerea fierului, prelucrarea lemnului, țesutul și cusutul. Cum este și firesc, în aşezare s-au descoperit și numeroase obiecte de uz casnic. Cu unele rare excepții, aceste descoperiri, deși comentate pe baza unei ample bibliografii, au fost datate larg în secolele XIII — XV, necesitînd totuși o cronologie mai restrînsă.

Cel mai întins capitol îl constituie *Ceramica din aşezarea medievală (secolele XIII — XV)*. La realizarea acestuia s-au întîmpinat unele greutăți datorate, pe de o parte, condițiilor de descoperire, iar pe de altă parte, imensității materialului, în cea mai mare parte fragmentar. Din motivele enunțate, în organizarea materialului, drept criteriu de clasificare nu a fost luat cel cronologic, cum era de așteptat, ci s-a făcut o prezentare a repertoriului de forme, indicîndu-se în unele cazuri o datare mai strînsă. În cadrul acestui material s-au evidențiat două mari categorii: ceramica comună și ceramica smălțuită. În contextul ceramicii comune se discută repertoriul de forme, fiecare dintre acestea cu tipurile și variantele lor, la care se adaugă o prezentare a motivelor ornamentale. Ceramica smălțuită reprezintă o proporție destul de mare (25%), ceea ce demonstrează folosirea ei uzuală. În această categorie se include și ceramica de import. Formele ceramicii smălțuite fac parte din categoria vaselor folosite, în general, pentru servitul mesei. Ceramica smălțuită se remarcă printr-o ornamentație deosebit de bogată și de variată, în cea mai mare parte executată în tehnica *sgraffito* și *champ-levé*, dar și decorată cu pastile, sau pictată cu cornul și pensula. Fără să se fi făcut o departajare pe cele trei niveluri de locuire, se poate totuși constata că majoritatea materialului ceramic datează din secolul al XIII-lea, ceea ce nu permite să se stabilească evoluția meșteșugului olăritului în aşezarea de la Păcuiul lui Soare, de-a lungul unei perioade de peste două secole. În ceea ce privește tehnica de realizare a vaselor (calitatea pastei, a arderii și a modelării), cit și evoluția formelor, discuția se poartă, în majoritatea cazurilor, în legătură cu formele mai vechi. În încheiere sînt formulate concluzii deosebit de importante privind producția de ceramică din aşezarea de la Păcuiul lui Soare. Astfel, se demonstrează evoluția unor forme și ornamente din secolul al XI-lea în ceramica

secolelor XIII — XV, în condițiile unei producții de serie, standardizate. De asemenea, se constată aici producerea ceramicii smălțuite, imitată după cea din import, pe care se găsesc și unele ornamente create de meșterii locali. În legătură cu locul de producție, autorii îl plasează în apropierea zidului de incintă, la marginea aşezării, caracteristic centrelor urbane medievale. Analiza unor forme ceramice din aşezarea de la Păcuiul lui Soare permite autoarei să reconsidere limitele cronologice ale unor stațiuni și necropole medievale din bazinul Dunării de Jos, întocmindu-se și un tabel deosebit de sugestiv.

În capitolul *Obiecte de podoabă și de cult* sînt prezentate interesante piese de podoabă sau provenind de la îmbrăcăminte. În ceea ce privește obiectele de cult, au fost luate în discuție cruciulițele simple și relicviare, datînd atît din secolele X — XI, cit și din secolele XIII — XV. Datorită numărului mare de piese de acest fel s-a ajuns la concluzia că în această localitate a existat un centru religios adăpostind o mănăstire sau o episcopie.

Armele și piesele de echipament, datate în cea mai mare parte global, ca aparținînd secolelor X — XV, au fost clasificate în trei grupe: arme pentru lupta de apărare; arme pentru lupta la distanță; obiecte din echipamentul călărețului și al calului.

Unele dintre obiectele prezentate în aceste ultime două capitole reprezintă produsul meșteșugarilor locali. În același timp, se constată și prezența pieselor de proveniență străină, ajunse aici prin schimburi comerciale, dovădindu-se, astfel, rolul de centru comercial al aşezării.

Următorul capitol, *Monede medievale și moderne*, este semnat de O. Iliescu. Din totalul de 298 monede, 209 au fost descoperite în timpul cercetărilor arheologice, iar 49 au fost găsite întîmplător; alte 40 exemplare nu au putut fi determinate. Din numărul total de monede, 248 exemplare se încadrează între 1204, anul cuceririi Constantinopolului de către cruciada a IV-a, și 1394, anul bătăliei de la Rovine. Pe baza acestor date, autorul conchide că în perioada amintită aşezarea a cunoscut o intensă activitate economică. Capitolul este însoțit de un foarte util catalog al monedelor.

Ultimul capitol, interesant și util, *Contribuții la cunoașterea materiei prime și a tehnologiei folosite la piesele metalice în epoca medievală*, semnat de M. Mihalecu, se referă la un lot de cuțite și de bucăți de fontă. Analiza

metalografică a dovedit că obiectele respective au fost realizate în cadrul aşezării, de un singur meşteşugar.

Volumul mai conţine o listă de abrevieri, un rezumat şi o listă a figurilor în limba franceză, precum şi un indice de localităţi şi nume. Lucrarea de faţă este însoţită de un bogat material ilustrativ, constând din desene de foarte bună calitate, precum şi din fotografii, alb-negru şi mai ales color, atât de necesare capitolului privind ceramica. În explicaţia figurilor ar fi fost foarte util să se indice şi complexe din care provin materialele respective. În ce priveşte planul general al aşezării de la Păcuilui Soare, ar fi fost necesar să conţină mai multe detalii, precizându-se data funcţionării

locuinţelor şi a refacerii acestora, precum şi indicii privind fazele mai vechi ale aşezării. De asemenea, am sugera ca într-un viitor volum privitor la celelalte descoperiri arheologice din aşezare să se prezinte un plan de situaţie cuprinzând întreaga insulă.

Rezultatul unei munci tenace de a salva de apele Dunării o aşezare azi parţial dispărută, dar apărută atâtea veacuri de acelaşi fluviu, şi de a-i reda locul între centrele urbane din prima jumătate a mileniului al II-lea din bazinul Dunării de Jos, volumul al II-lea al monografiei *Păcuilui Soare* se înscrie ca o carte de referinţă pentru istoriografia epocii medievale.

STELA CHEPTEA